

A celluloid tőrőképesége: hajléktalanság és média – antropológiai perspektívák

„Mennyit bír a celluloid?” Hajléktalanság a médiában.
Filmszemle és konferencia, Budapest, BMSZKI Nagyterme,
2004. február 26–27.

Az a tény, hogy rejtőzködniük kellett, hozzájárult ahhoz, hogy a társadalom megengedhette magának a luxust: tudomást sem vett létükről” – írta az 1990-es években György Péter (1994:217). Hogy kikről van szó? A hómlesztokról, a csövikről, a guberálókról, a „lumpenekről”, a csavargókról, az aluljárólakó hajléktalanokról, „az emberekről, akikről nem igazán tudjuk, hogy kik, csak az látszik róluk, hogy végképp és visszavonhatatlanul leszakadtak az amúgy rosszul élő, de magát valahogy még tartó többség társadalmáról” (György 1994:217). Azóta eltelt csaknem tizenöt év, és mára a helyzet döntően megváltozott, hiszen a nagyvárosi szegénység koncentrációja kritikus szintet ért el. Egyes becslések harminc–negyven ezerre teszik a fővárosban és az agglomerációban élő fedél nélküliek populációját, amely döntő részben a gazdasági szerkezetváltozás nyomán hazánkban is lezajlott úgynevezett „*rural-urban* migráció”, valamint a munkaerőpiac radikális átrendeződése és a szociális segélyháló szétesése során megjelenő pauperizáció eredményeként nőtt meg. Közben pedig a vizuális médiumok felfedezték maguknak és jócskán ki is aknázták ezt a „hálás” – hiszen „attraktívan” tálalható – témát. A hajléktalanság mint jelenség nem rejthető el többé a társadalom tekintete elől, a téma elkezdett még feltűnőbbben látszani. Hogy miként, az már vitatható, mondhatni, etikai kérdés.

A rendszerváltás hajnalán még igaz volt a megállapítás: „a magyar sajtó számára ezeknek az embereknek a sorsa szinte tabutémává lett” (György 1994:218). Az írott sajtóra talán jelenleg is helytálló a kijelentés, pontosan 1990 óta évről évre egyre nagyobb számban készülnek a hajléktalanok közegében játszódó, különböző mélységű, szándékú és minőségű riportok, filmek és bejátszások, a kereskedelmi média rendre hozza, nézői pedig állítólag igénylik a kellőképpen becsomagolt, „sokkoló” vágóképeket, a hatásvadász képjeleket...

A társadalom peremén tengődő, az urbándzsungelben fagyoskodó, kéregető, a külvárosi csatornáknak és a belvárosi aluljárókban fekvő, parkolóknak újságjaikat morzsolgató „vademberek”, tehát a szociálisan végsőkig kiszolgáltatott, megnyomorított és kirekesztett földönfutó emberek médiareprezentációja volt a témája annak a kétnapos szakmai eseménynek, amelyet két kulturális antropológiai szervezet kezdeményezett és szervezett 2004. február 26–27-én, Budapest egyik impozáns hajléktalanellátó intézményében.

A szociálintropológia hosszú tradícióval bír az angolszász világban a nagyvárosi

szegénység, a kítaszított (*underclass*), „deviáns” vagy marginális szubkultúrák és a nyomor, a munkanélküliség és a hontalanság vizsgálata nem éppen „habkönnyű” témakörének kutatásában (Glasser–Bridgman 1999; Wilson 1987; Mair 1986; Dehavenon ed. 1996; Katz 1989). Az előképek egészen az 1920-as évekbeli chicagói iskolához vezetnek, illetve a „szegénység kultúrájának” Oscar Lewis által megfogalmazott definíciójához, amelyben központi szerepet kap a társadalom intézményes(ült) rendjéből való végletes kiszakadás, a sorsalakító aktivitás és részvétel hiánya, a jellegzetes csoportminták, valamint az apátia és a rezignált attitűd a saját lehetőségek és a jövő iránt (Seymour-Smith 1990). A későbbiekben – többek között Ken Auletta *The Underclass* (A létminimum alatti osztály) című kötete nyomán, amely már a média és a közvélemény szegénységről kialakított képének mélyreható viszonyára is kitér – ez a diagnózis a passzivitás, az ellenségesség, kriminalizáció és traumatizáció jellemzőivel bővül (Auletta 1982). Az újabban alkalmazott városantropológiai és szegénységkutatási tematika viszont már a szegregáció-dezintegráció (vagy ha úgy tetszik: a diszkrimináció és az intolerancia) többségi mintázataira, a (civil) társadalmi szolidaritás raszterének elvékonyodására, a közintézmények csődjére és a „társadalmi tőkére” (Robert D. Putnam) koncentrálnak. Nemesgyeszer pedig a szociálisan tudatos felelősségvállalás jegyében konkrét programot és stratégiát kínál, hiszen ahogy Lévi-Strauss (1994: 163) fogalmazott: „a túlságos fényűzés és a túlságos nyomor közötti távolság szétfeszíti az emberi mértéket”.

Az alkalmazott antropológia hatásköre alatt kibontakozó *development anthropology* részben a posztindusztriális és posztkoloniális nagyvárosi szegénységet, az urbanizáció kínos „patológiáját”: a migránsokat, az éhezőket és hajléktalanokat vizsgálja – nem pusztán segélyezésalapú, hanem releváns fenntartható fejlesztési és helyi szociális, közösségfejlesztő és kommunikációs projektek hatékony kidolgozása érdekében, illetve a szegénység elleni világméretű küzdelem (*war on poverty*) nevében (Lewis 1995; Hamm–Muttagi 1998; Pottier 1999; Myrdal 1974). Azért lehet adekvát ez a megértő megközelítés, mert „belehelyezkedő” típusú, alapvetően nélkülözi más tudományágak (például az e téren szinte „egyeduralmú” szociológia-közgazdaságtudomány kettősének) prekonceptióit és kvantifikáló módszertanát, valamint egy multidiszciplináris *érintkezési felület* hoz létre: eszmecsere és nem utolsósorban az érintettek és szervezeteik (NGO-k) bevonását kezdeményezi az akciók megtervezésében és gyakorlati végrehajtásában, ennél fogva a társadalmi döntéshozók számára alkalmazható tudáskészletet kínál.

A Palantír Film Alapítvány és az Anthropolis Egyesület közös konferenciájának és filmszemléjének nem hivatalos alcíme *A hosszú-dokumentumfilmtől a médiagagyiig* volt, témája pedig a társadalmi ellátórendszerek hálójából végletesen kiszorult, deklaszálódott, a „hanyatlási spirál” öngerjesztő ördögi körébe zuhant különféle emberek audiovizuális (elsősorban filmes) megjelenése/megjelenítése. A legfőbb kérdések így hangzottak: habár egy hontalannak nincsen konkrét fizikai *helye*, ahol megpihenhet, lehet-e *helye* a társadalmi közbeszédben és annak legnyilvánvalóbb formájában: a már-már „hatalmi ággá” váló médiában? Valamint: hol húzódnak a szociokulturális realitás vizuális ábrázolásában a morális határok? Van-e joga az amúgy tehetetlen, nem választó és választható, tulajdonjogaitól megfosztott és emberi méltóságában megtiport – a társadalmon belüli egzotikumot megtestesítő – „polgároknak” a tömegtájékoztatáshoz és tömegmédiához, illetve a (hozzá)szólásnak ahhoz a szabadságához, hogy a róluk szóló reprezentációk ne a sztereotípiákat és a kirekesztést erősítsék tovább, hanem emberi módon

tálaljanak egy összetett társadalmi krízishelyzetet? (És zárójelben: ugyebár ez a kérdés felmerül az „írástudó” elit kötelességével és felelősségével kapcsolatban is.)

A rendszerváltozás óta a városi szegénység és a hajléktalanság a magyar társadalom egyik akut, megoldásra váró, komplex problémája. A szociálisan veszélyeztetett tömegek válsághelyzetére néhány elkeseredett, figyelemfelkeltő kísérlet ellenére (ilyen volt a *Saját szemmel* című fotóprojekt, a *Fűtött utca* vagy a *Hajléktalanok éjszakája*) átfogó megoldási stratégia nem született. „A mai magyar társadalom egész egyszerűen nincsen felkészülve arra, hogy e problémával szembesülve értelmes és hatékony cselekvésbe kezdjen. Csak most döbbenünk rá, hogy a Kádár-korszak örökségéhez tartozik az is, hogy egy mélységében elképesztően tagolt osztálytársadalomban élünk, amelyből kihalt a szolidaritás, s amelynek semmiféle tapasztalata és iskolája nincsen arra nézvést, hogy miként kell viselkednie ilyen és ehhez hasonló helyzetekben” – írta György Péter (1994:218). A gulyáskommunizmus pártállami logikája lesütötte a szemét az ilyenféle szociális problémákkal kapcsolatban, hiszen „1953-tól egészen a rendszerváltásig eltűnik nemcsak a hajléktalanokra vonatkozó szabályozás, a hajléktalanpolitika, maga a szó, a jelenség is »illegalitásba« kényszerül. Ezzel függ össze a paradigmaváltás, amely a hajléktalanok egy részét szociális probléma-csoport helyett rendészetileg »kezelendő«, úgynevezett »lumpen-elemeknek« deklarálja” – fogalmaz egy helyütt a téma avatott szakértője, Győri Péter (1996).

A szociális *policy* cselekvési programjai terén azóta is tart a mélyreható tanácstalanság, 1990 óta tulajdonképpen egy elhúzódó, az események után kullogó, tétova krízismenedzselésről van szó: „a hajléktalanok illetékesség nélküli válság-csoportként jelennek meg egy »tűzoltó eszközöket« mozgósító permanens válságkezelés számára” (Győri 1996). Ugyanakkor a hajlékkeresés és a nagyvárosi nyomor képei tömegesen nyomulnak be a médiába, kerülnek föl a plakátokra, megjelennek a mozifilmeken, valamint a tudományos, illetve dokumentarista alkotásokban, amelyek különböző megközelítésmódjai szintúgy jól tükrözik a mélyreható bizonytalanságot, hiszen köztük számos (sztereó)tipikusnak mondható. A hajléktalanság eme új keletű vizuális „ikonizációjának” termékei között vannak megrázóak és vidámak, hatásvadász módon manipulatívak és hitelesek, reálisak és sztereotípek, bugyuta „kis színészek” és komplexek, lényegtelenek és sorsfordítóak, sőt olykor kifejezetten veszélyes (diszkriminatív, megalázó és ellenséget sugárzó) alkotások egyaránt.

A konferencia vagy inkább szakmaközi egyeztető fórum – amelyen több tucat film, társadalom- és médiakutató, valamint a szociális szektorban dolgozó szakember vett részt – legfőbb szándéka az volt, hogy akár maguknak a hajléktalanoknak a bevonásával, néhány jellemző példa megtekintése kapcsán közösen vitassa meg a problematikát. A felmerülő kérdés tengelyében az állt, hogy az 1980–1990-es évek óta feltűnő, kiteszített urbánus szub- vagy ellenkultúra milyen vizuális reprezentációkkal rendelkezik a közszolgálati és kereskedelmi médiában, valamint milyen eltérő megközelítési metódusok fedezhetők föl a dokumentarista jellegű filmalkotásokban, és hogy ezek a különböző lenyomatok milyen kapcsolatban állnak a „vérválósággal”, milyen eltérő funkciókat töltenek be, illetve hogy milyen módon hatnak vissza a rögzített közegre és a szélesebb társadalmi megítélésre. A hajléktalanok, a társadalmi ellátórendszerek „hálójából” kirekesztődött emberek létminőségében, társadalmi beágyazottságában, saját énképükben vannak-e kimutatható negatív, esetleg pozitív változások, tendenciák, ame-

lyek közvetlenül kapcsolatba hozhatók a médiával, a vizuális, elsősorban mozgóképes feldolgozásokkal?

A tömegmédiá viszonya meglehetősen ambivalens a hajléktalanság irányában, hiszen egyrészt – ahogyan Győri Péter fogalmazott a szekcióülésen – maga a hajléktalanellátás sokat köszönhet a médiának, nemegyszer maguk a sokat bírált orgánumok segítettek a kérdésre ráirányítani a közfigyelmet. Ugyanakkor a tájalásuk sajnálatosan egyoldalú: legtöbbször a bűnözés és az alkoholizmus kontextusában jelenítik meg a témát, a sokkoló vágóképek, a lefagyott végtagok, az extrém esetek, a brutálisan kibontakozó *felület* érdekli őket, a jelenség komplex emberi oldala a *background* helyett. A tények közé tartozik, hogy konferenciára meghívást kapott az RTL Klub Fókusz című műsorának szerkesztősege, akik – utólag nem meglepő módon – lemondták részvételüket, ahogyan a kereskedelmi médiának ez az érdektelensége a szociális kérdések iránt számos esetben tapasztalható volt az 1990-es évek óta.

Erre hívta föl a figyelmet Elbert Márta (Bori 2003) filmrendező is az *Utcaképes* filmjével kapcsolatban: „a forgatás után, még 2002-ben fel is ajánlottam filmünket a TV 2-nek, hogy ez egy más típusú valóságshow. Nem kaptam választ. Valószínűleg kinevettek, pedig én komolyan gondoltam. Azok az emberek úgy élnek, ezek az emberek meg így élnek a szemünk előtt.” A vizuális médiumok érdeklődése jelen esemény iránt az MTV regionális híradójának negyven másodperces bejátszására korlátozódott, amelynek során a fiatal riporterhölgy jelen sorok szerzőjének szájából azt szerette volna kikényszeríteni, hogy a vitatott helyzet csupán a fent említett kereskedelmi csatornák problémája. Sajnos nem, ahogyan kifejezetten erős bírálatok érték ez ügyben a közszolgálatóság eszméjét számtalanszor „meghazudtoló” királyi csatornák műsorpolitikáját is.

A megtekintett filmek egyfajta kronologikus szerkezetet is tükröztek, hiszen az első vetítési délelőttön rögtön két „sorsfordító” alkotást láthattunk, Mihályfy László *Hajléktalansírató* és *Rongyosforradalom* (1994) című dokumentumfilmjeit, bennük az 1990-ben a Déli-pályaudvaron összeverődött tömegben hajléktalanpártot alapító Nagy Bandó Andrással, a „prófétai attitűdökkel megáldott kabarészerzővel”, valamint a sok száz hajléktalan egyikével, Villonnal, a hajléktalan költővel, aki a peronon „sor(s)versét” szavalja, és aki akkor még nem sejti: ez az utolsó „fellépése”. Az alkotást inspiráló „zendülés” volt az egyik első kísérlet, amely a hajléktalankérdést a maga brutalitásában a társadalmi közbeszéd „jól fésült” territóriumába kényszerítette, noha csak időlegesen. Sem a politikai elit, sem a döntéshozó helyzetben lévő szociálpolitikusok nem tettek semmit, habár egykor a „Blaha Lujza téren demonstráló hajléktalanok tárgyalásra kényszerítették a végnapjait élő pártállam képviselőit” (Győri 1996), a közszolgálati televízió pedig szintén cinikusan agyonhallgatta az eseményt.

Salamon András filmje – *Jonuc és a koldusmaffia* (1996–1999) – az 1990-es közepén burjánzó kéregetőmaffia jelenségét boncolja, amolyan tényfeltáró attitűddel viszonyul a könyörület ürügyén meggazdagodó és a hajléktalanokat még kiszolgáltatottabb helyzetbe hozó embertelen gépezetről. A *Villanegyed* (1998), Füredi Zoltán csaknem egyórás alkotása igazi „kemény”, nehezen emészthető antropológiai film, amelyben a gazdag budai hegyekben nyolc hónapon keresztül követhetjük nyomon három „arisztokratikus” hajléktalan (Ica, Laci és Pisti) mindennapos küzdelmét a betevőért, illetve harcát az állandó kilakoltatással és költözködéssel. A különböző karakterekből álló „triumvirátus” furcsa, elitista szimbiózisához a rendező spontán, de mély érzékenységgel közelít,

amely olyan sorsfordító jelenetek kibontakozásához segíti, mint amikor az apró termetű főszereplő a karácsonyi havazásban, akár egy sámánlétrán magasba hágó mesehős, a veszélyekkel dacolva lehozza az értékes fagyöngyöt, a kincset. A scenárió a küzdelem általános emberi metaforáját kínálja (a kisember apoteózisát), amelynek során az ötvenméteres magasságból lehozott díszért és a mélyből az üdvözítő szférákba, majd a földre újra visszajutó „királyfiért” a befogadó éppen annyira izgul, mint a lent maradt társak. Ebben a filmben tökéletesen megvalósulhat az amúgy nélkülözött azonosulás, hiszen a néző bevonódik a történet szereplőinek életébe (mindez bensőséges kapcsolatrendszerként jelenik meg), kitalált hajléktalanokból *hozzánk hasonlóvá* válnak a karakterek.

Ugyanez történik Havas Gábor alkotásában, a *Revizort* hajléktalantársulattal színe vinni igyekvő Jeles András kilátástalanul szép történetében. A „jeles” színházi rendező hihetetlen kísérletre vállalkozott, hiszen tanulatlan, sokszor írástudatlan szereplőkből verbuvált „utcaszínháza” látszólag képtelenné tűnik megtanulni és eljátszani szerepét, majd úgy tűnik, menni fog, aztán tényleg képtelenné válnak, de közben láthatjuk, ahogyan kedvesen küzdenek az erejüket meghaladó roppant kihívással. Együtt próbáljuk visszamondani a sűgő mondatait, együtt kínlódunk és nevetünk a legegyszerűbb szereplőkkel, akik rendre mindannyiunk életéből ismert szituációkba keverednek – visszaszítító csavargókból emberré „szelídülnek”.

A második napon a dokumentumfilmese értelemben üdítő kivételt jelentő Duna Televízióban több ízben is vetített *Szülőfalum Budapest* sorozat keretében készült *A flaszter népe* (2002) című filmet láthattuk, az egyik olyan alkotást, amely az emészthetőség, sugározhatóság, a morális felelősségvállalás és a tisztesség viszonyrendszerében egészséges arányt volt képes kialakítani. Papp Gábor Zsigmond filmje Hofit – az excentrikus, de csupaszív utcai segítőt – követi nyomon, a felvevőgépet mintegy a Menhely krízisautójának hátsó ülésére helyezték, sorra megrajzolva négy különböző élethelyzetet, túlélési stratégiát. A rendező elmesélte, hogy filmje legjelentősebb elismerése az volt, hogy tévévetítésével képes volt beindítani az *Isaura-effektust*, magyarul mozgásba lendítette a társadalmi szolidaritást, a segítő szándékot: seregnyen jelentkeztek adományaikkal.

Ugyanez nem mondható el a kereskedelmi médiában vetített jelenetekről – erre hívta föl a figyelmet Elbert Márta –, elsősorban a filmes szakma etikai oldalát kiemelő előadásában, valamint Hammer Ferenc, aki inkább a kereskedelmi médiumok szerkesztőinek és vágóinak tudatos vagy tudattalan stratégiáit elemezte. Elbert a *fénnyel írók* felelősségét és megingathatatlan morális elkötelezettségét hangsúlyozta. Nem elfogadható, hogy valaki személyes karrierje, a szakmáján, munkahelyén belül folyó kiélezett rivalizáció okán hajszolja a hatást, és az így kialakuló ördögi körben végül a filmezettek és a filmezők egyaránt elveszíthetik emberi méltóságukat. Két példát említett. Az első esetben a forgatási helyszínre fekete egyenruhában kommandósok érkeznek, hogy a film szerencsétlen szereplőit agyonverjék. Ebben az esetben „nincs az a jó felvétel, ami miatt végig lehet ilyet nézni! Be kell avatkoznia!” És valóban: a kamera elsötétül, és csak szóban tudjuk meg, miképpen akadályozta meg a stáb az atrocitást. A második példában egy megrázó, kegyetlen jelenetet látunk: a visszavonhatatlan állami gondozásba vétel felvételeit, ahogyan az a valóságban történt, egy roma kislány és édesanyja szemszögéből. Ez a jelenet végül bekerült az „utcaképes” sorozatba, hiszen itt a hatáskeltés nem öncélú, a film mélyebb mondanivalója szempontjából fontos üzenetet hordoz.

Ezek után a dokumentarista, tényrögzítő reprezentáció helyett a médiamegjelenítés

került előtérbe, melyeket módszertani szempontból élesen el kell különíteni egymástól. A tévé gyakran sztereotip, hatásvadász képi jelekkel és jelentésekkel operál, a tömegmédiá vizuális világában a hajléktalanok egy különleges „faj” egyedeiként tűnnek föl, minden negatív attribútumukkal egyetemben: kosz, nyomor, bűz, kiszolgáltatottság,¹ akiket ki lehet használni, és akik esetében a kívánt emocionális effektusok rendszerint felülírják a humánomot. A média ilyen jellegű ábrázolásmódjának veszélye abban áll, hogy a kívülálló (a többség) negatív sztereotípiáit, a problémáktól való elzárkózást (gyakran „faji” konnotációkkal fűszerezve), a szegregációt és a szociális érzéketlenséget erősíti, valamint a társadalmi (re)integráció, rehabilitáció és a szolidaritás ellenében hat: növeli a nyomor sújtotta emberek szociális elszigetelődését (Kasarda 1999–2000:57).

Pesty László *Fekete Dobozának* elemzett darabja megpróbál egyensúlyozni a humánus szempontrendszer és a hatásos, ütős, sokkoló reprezentáció sémái között, hiszen először az átlagembert megjeleníteni igyekvő riportert látjuk, amint „beöltözik” hajléktalannak, és elindul Leccsóval újságot árulni. Eddig talán rendben is volna, azonban a bejátszás további kétharmadát elkezdik uralni a Dankó utcai rendelőben felvett – hűvös szakértői véleménnyel interpretált – „orvosi” felvételek: az amputált lábak, lefagyott és elmérgesedett végtagok, fertőzött bőrfelületek, majd a szkinhedek saját videoanyagai, az általuk brutálisan agyonvert és szétrugdosott hajléktalanokról.

Hammer Ferenc, az ELTE Médiakutató Intézetének munkatársa saját kutatásai kapcsán beszélt a szegénység reprezentációjáról a kereskedelmi médiában. Ez azért meglehetősen problematikus, mivel a szegénység nem definiálható jogi kategória, így nem védi a médiatörvény, míg mondjuk a nőket és az etnikai vagy vallási kisebbségeket igen. A kérdést tovább árnyalja, hogy ugyanakkor ugyanezen törvényi szabályozás értelmében, amennyiben a kereskedelmi csatornák szociális kérdésekhez nyúlnak, akkor másodpercalapon kapnak juttatást, mivel úgynevezett közszolgálati funkciókat látnak el: kattog a számláló, dől a zseton. Hammer csaknem tucatnyi esztendő *Fókusz*-riportjait (RTL Klub) elemezte, és a műsorok tartalomelemzése során egészen különleges szabályszerűségeket rajzolódtak ki. A bejátszások soha nem hosszabbak négy percnél, a történeteket minden esetben leegyszerűsítő kijelentésekkel kísérik, mintegy sulykolva a létrehozni kívánt interpretációt. A szereplők maguk sohasem beszélnek egyetlen gondosan kiválasztott tömondatnál többet, ez alól csak a hivatalos ember, a szakértő vagy a politikus kivétel, akit konzolidált és tiszteletet parancsoló környezetben, szemmagasságban, az úgynevezett beszélő fej pozícióban ábrázolnak. A bejátszások minden esetben egy-egy különösen sokkoló csomópont köré szerveződnek, és ez ismétlődik mind a reklámok előtt, mind a felkonferálásban, magában a filmben, valamint a szereplők szövegében. Ezek legtöbbször rendkívül egyszerű tartalmakat sugároznak: „D. S. a kecskeóiban szipuzik.” A hajléktalanok, a szegények, amint bekerülnek a média virtuális terébe, máris „némán, vágóképként”, a sok kiszolgáltatót illusztrációiként tűnnek föl, elmosódik az arcuk a klipszerűen pörgő, manipulatív *money-maker* struktúrában.

Azt mondják: Kelet felé haladva nő a fatalizmus, kasztszellem, a megrögzött elképzelés, mely szerint a társadalmi státus bebetonozott képződmény: ha utcára születél, ott is fogsz megdögleni, és csak saját magadat okolhatod, hogy nem vagy részese a fukszokkal és tetkókkal díszített, légkondicionált menedzservilágnak, a rózsadombi luxusnak. A „méltatlan szegénység” (amely különbséget tesz „érdemes” és „érdemtelen”, „életerős” és „életképtelen” emberek között) régi nézet, makacs képződmény.² Ez a sze-

rencsétlenek önhibáját hangoztatja, valamint egy, a „normális” többséget veszélyeztető erkölcsi és fizikai „fertőt”, igazolni igyekezve a kemény társadalmi szankciókat, a végletes diszkriminációt és megbélyegzést, ezért egy komplex szociális folyamat veszteseit és áldozatait kárhóztatja saját sorsuk alakulásáért (Katz 1989:109). És ha ezt az inhumánus „nyelvezetet” a mindannyiunk pénzéből fenntartott köztévé és közpénzek támogatják, az a társadalom komoly válságát jelzi. A tévé márpedig csillogó szimulakrum, a totális látszás és önámítás színtere, abban nincs helye az utcai nyomornak, nem merül föl a lelkiismeret és a könyörület, vagy ha igen, az is kizárólag a nézettség és az eladhatóság mesterien kalkulált érdekrendszerének fogyasztható gépezetébe illeszkedik.

A beszélgetések során a kérdés már úgy vetődött föl: elfogadható-e, hogy több tízezres számban éljenek közöttünk abszolút vesztesek, életképtelen egyedek, akik az emberi életet megbecstelenítő nyomorban, „szorongó alázatban” tengetik a magánszférát és a legalapvetőbb jogokat nélkülöző, időtlen és hely nélküli *párialétüket*? És mi, egy kivételezett kaszt tagjai, akik tehetnének értük, ha az utcán nem is (mert akkor túl közeli, túl büdösek, különben is rohanunk), legalább a média mindent magába szippantó állatkertjében megtekintjük őket, rájuk bökkünk, aztán átkapcsolunk, átlépve egy másik ketrecbe...

JEGYZETEK

1. „A kirekesztettek rejtélyes vadonná varázsolják ... a városok szívét, az erőszak és az elkeseredés birodalmát, amelyet egy tiltakozni vagy lázadni képtelen, politika és a társadalmi struktúra határain kívül eső és a többi osztály, illetve réteg által nem használt nyelvet beszélő közösség lakik” – fogalmaz Michael B. Katz (1999–2000:107).
2. A 19. században kialakuló (és tudományosan is alátámasztott) társadalmi közbeszéd a maga öngigazoló mechanizmusával állandóan újratermeli a viselkedési mintákról szóló fatalista nézeteket, és az ilyenformán egy szociális (mentális és szimbolikus) „gettósítás” elszigeteltségében élők pedig a tehetősek társadalmi szféráiról végérvényesen leszakadva még inkább újratermelik saját lealacsonyításuk mechanizmusát. „A városi szegények között van egy méltatlan alcsoport, amely saját lustaságának, felelőtlenységének és erkölcstelen magaviseletének köszönheti, hogy ilyen körülmények között él, és amely a neki juttatott segélyek költségkihatásai miatt terhet ró a becsületes adófizetőkre, fenyegeti a biztonságot, és korrumpálja a dolgozó szegényeket.” (Katz 1999–2000:111.)

IRODALOM

AULETTA, KEN

1982 *The underclass*. New York: Random House.

BORI ERZSÉBET

2003 „Hol fogunk ma aludni.” Elbert Márta filmrendező. *Magyar Narancs* 15(22).

DEHAVENON, ANNA LOU, ED.

1996 *There's no place like home: Anthropological perspectives on housing and homelessness in the United States*. Westport, CT.: Bergin & Garvey.

GLASSER, IRENE – BRIDGMAN, RAE
1999 *Braving the Street. The Anthropology of homelessness.* New York – Oxford: Berghahn Books.

GYÖRGY PÉTER
1994 *Hajléktalanok. In Levél a mesterhez.* György Péter, szerk. Budapest: Pesti Szalon.

GYÓRI PÉTER
1996 *Vannak-e jogaik a hajléktalanoknak? Mozgó Világ* 12:96–107. http://www.menhely.hu/publications/jog_hajlektalan_b.htm.

HAMM, BERND – MUTTAGI, PANDURANG K., EDS.
1998 *Sustainable development and the future of the cities.* London: ITDG.

KASARDA, JOHN D.
1999–2000 *A város, ahol emberek élnek és dolgoznak: változó városok és elnyomorodó városnegyedek. Budapesti Negyed* 7–8(4–1):51–102.

KATZ, MICHAEL B.
1989 *The undeserving poor.* New York: Pantheon Books.
1999–2000 *A „kirekesztettek”. Budapesti Negyed* 7–8(4–1):103–142.

LÉVI-STRAUSS, CLAUDE
1994 *Szomorú trópusok.* Budapest: Európa.

LEWIS, I. M.
1995 *Anthropologists for sale? In The future of anthropology. its relevance to the contemporary world.* Akbar Ahmed – Chris N. Shore, eds. 94–109. London – Atlantic Highlands, NJ: Athlone.

MAIR, ANDREW
1986 *The homeless and the post-industrial city. Political Geography Quarterly* 5(4):351–368.

MYRDAL, GUNNAR
1974 *Korunk kihívása: a világszegénység. Egy szegénység elleni világprogram vázlata.* Budapest: Gondolat.

POTTIER, JOHAN
1999 *Anthropology of food. The social dynamics of food security.* Oxford–Cambridge: Polity.

SEYMOUR-SMITH, CHARLOTTE
1990 *Macmillan dictionary of anthropology.* London–Basingstoke: Macmillan.

WILSON, WILLIAM J.
1987 *The truly disadvantaged: the inner city, the underclass, and public policy.* Chicago: University of Chicago Press.